

Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu

Metin ÖZUGURLU^(*)

Sosyal politika disiplinine gerek var mı? Bu soru akademik çevrelerde son yıllarda sıkça gündeme geldi. Dayandığı rasyonel kısaca şöyleydi: Keynesgil refah dönemi, o "otuz altın yıl" geride kaldığına göre, o dönemin kurumsal yapı ve sorunsalları üzerine bina edilmiş olan bu disiplinin 'kullanım süresi' de dolmuş olmalı... Bu yöndeki sorgulamanın bir sonucu olarak disiplin içinde biri açık diğeri örtük iki önemli dönüşüm gerçekleşmektedir: "İnsan Kaynakları Yönetimi" başlığının disiplinin yeni konjonktürdeki adı olarak açıkça ortaya atıldığı ve uluslararası planda bu yönde azımsanmayacak değişikliklere gidildiği bilinmektedir. Ülkemizde de gündeme gelen bu konu, şimdilik sınırlı sayıdaki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde aynı adla bir anabilim dalının kurulması ve/veya yüksek lisans programının açılmasıyla sonuçlanmıştır. Örtük ve fakat daha köklü değişim ise bizzat sosyal politika çalışmalarında meydana gelmekte, "yoksullukla mücadele" hedefi doğrultusunda kayda değer bir paradigma değişikliği gerçekleşmektedir. Değişimin örtük ve köklü karakteri, sıfat (sosyal) korunurken suretin (sosyalın politik formu) dönüşmesiyle ilgilidir.

Bu yazıda sosyal politikanın değişen sureti eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu amaçla öncelikle, sosyal politika disiplinin geleneksel özellikleri üzerinde durulacak, ardından da sözkonusu değişime kaynaklık

^(*) Dr., A.Ü. SBF ÇEEİ Bölümü.

eden egemen paradigmanın temel savları ele alınacaktır. Nihayet, geleneksel sosyal politika yaklaşımlarının nasıl okunması gerektiği konusunda durularak, sosyal politikadaki "sosyal" sıfatının anlamına açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Geleneksel Sosyal Politika Yaklaşımı

Sosyal politika kavramı, dünyada ilk modern (rasyonel esaslara dayalı korporatist) sosyal güvenlik örgütlenmesini gerçekleştiren 1880'lerin Bismarck Almanyası tarafından literatüre kazandırıldı. Dünya savaşları ve iktisadi buhran yıllarının ardından 20. yüzyıl Avrupa'sında bina edilen refah devletiyle kavramın kullanım alanı da yaygınlaştı; Frankofon gelenekte "sosyal iktisat", Anglosakson gelenekte "çalışma ve endüstri ilişkileri" kavramlarıyla ifade edilen benzer konuları bünyesinde temsil eden bir üst başlığa dönüştü (Briggs, 2000)². Disiplinlerarası ve politika yönelimli bir disiplin olarak şekillenen sosyal politika, belki de bu özelliği gereği, hiçbir zaman kesin ve net bir tanıma ve 'müstakil' bir kurama ya da birbiriyle rekabet halinde birden fazla 'müstakil' kurama sahip olmadı.

Her kavramsal tanım girişimi, sınır çizgilerini ortaya koymayı gerektirir. Esin'in (1982) de işaret ettiği gibi, sosyal politikayı genel olarak politikadan ve iktisat politikasından farklılaştıran özellikler nelerdir sorusuna genel bir yanıt vermek son derece zordur. Esin bu yüzden, sosyal politika çalışmalarında tanım sorununa ve sınır çizgilerine takılıp kalmak yerine çalışma alanlarını belirlemeye dönük betimleyici uğraşları daha gerçekçi bir strateji olarak önerir.³ Gerçi, Esin'in altını çizdiği tanım zorluğu, "dar" ve "geniş" sosyal politika tanımları yapılmak suretiyle aşılmaya çalışılmaktaysa da⁴, bu zorluğu disiplinlerarası ve politika yönelimli bir disiplinin olağan özelliği şeklinde ele almak anlamlı görünmektedir.

² Sosyal politika disiplinin ülkemizdeki kökenleri, 1950'li yıllarda İstanbul İktisat Fakültesi bünyesinde kurulan "içtimai siyaset" kürsüsü ile Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde "içtimai iktisat" derslerinden 1960'da kurulan sosyal politika kürsüsüne kadar uzanır. Bilindiği gibi YÖK yasasıyla birlikte sosyal politika kürsüleri "Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri" adıyla bölüm düzeyinde örgütlenmiştir. YÖK'ün bu adlandırması, Frankofon ve Anglosakson geleneğinin bir -kırması demeyeceksek- sentezi niteliğindedir ve biletiğim kadarıyla Batı üniversitelerinde bir benzeri daha bulunmamaktadır.

³ Disiplinin bu özelliği bir zaaf olarak görülebilir mi? Sosyal politika çalışmalarının farklı analiz düzeyleri ve birimleri temelinde sergilediği kuramsal ve ampirik zenginliğe bakıldığında, bu soruya olumlu bir yanıt vermek zorlaşır kanısındayım.

⁴ Bu tanımlara örnek olması bakımından bkz. Çubuk, 1979; Koray, 2000.

Tanımı zor fakat tasviri mümkün olan bu disiplinin geleneksel olarak sergilediği temel özellikler hakkında neler söylenebilir? Bu soruya en genel terimlerle şu yanıt verilebilir: Sosyal politika, odağına ya da Talas'ın (1955) terimleriyle "sıklet merkezine" ücretli istihdamı alarak, emeğin fiziki ve kültürel yeniden üretimi çerçevesinde aile, piyasa ve devlet arasında gerçekleşen karşılıklı ilişkileri siyasi otorite ve kamu örgütlenmesi zemininde kavrayan bir disiplindir. Bu genel betimlemenin işaret ettiği belli başlı alanları belirtmek gerekirse, bunlar; sosyal güvenlik, işçi sendikaları ve toplu sözleşme düzeni, emeği koruyucu/güçlendirici iş yasaları, sosyal yardımlar, asgari ücret, kamusal sağlık, eğitim, konut ve ulaşım hizmetleridir. Hemen fark edileceği gibi bu alanlar refah ya da sosyal devletin de temel özelliklerine işaret etmektedir. Sosyal politika disiplini bu alanların çalışılmasında, iktisat, siyaset, sosyoloji, psikoloji, hukuk ve tarih disiplinlerinden hem kuramsal yaklaşım hem de analiz boyutu kazanmak anlamında beslenmiştir.

Disiplinin bir diğer temel özelliği ise politika yönelimli oluşudur. Geleneksel bakış açısına göre bu özelliği gereği sosyal politika "normatif" bir disiplindir (Talas, 1981); pozitivist bilim anlayışının bir tezahürü olan bu değerlendirme çerçevesinde sosyal politika disiplini "olana" değil "olması gerekene" vurgu yaptığı için, başta devletin ilgili aygıtları olmak üzere çalışma yaşamının aktörleriyle de yakın bir ilişki içinde olmuştur. Disiplinin "normatif" addedilen diline bakıldığında "toplumsal adalet", "toplumsal barış", "uyum", "uzlaşma", "denge" gibi bütünleştirici bir politika yöneliminin hakim olduğu görülür. Nitekim, bütünleştirici yönelim, sosyal politika disiplinin en tartışmalı boyutunu oluşturmuştur. Soldan yöneltilen eleştirilere göre sosyal politikanın bütünleştirici önlemleri ve bunun somutlaştığı refah devleti, örgütlü işçi sınıfının devrimci radikalizmini ehlileştirerek ve yanlış bilinç empoze ederek kapitalist sisteme adapte ettiği gibi, araçsalca akla dayalı katı ve bürokratikleşmiş bir kamusal alan inşa ederek özgürlükleri de boğmuştur. Liberaller ise aynı önlemleri piyasanın düzenleyici kapasitesini boğan bir devlet müdahaleciliği şeklinde değerlendirmişlerdir.⁵ İronik olanı şudur ki, reformist, bürokratik ve müdahaleci şeklindeki eleştirilerin belli bir olgunlaşma düzeyine erişerek yetkin kuramsal ürünlerini verdiği 1970'li yıllarda, refah devleti de yıkılışını hazırlayan derin bir krize

⁵ Bu eleştirilerin topluca değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Claus Offe, 2000.

girmişti.⁶ Nitekim bu yöndeki eleştiriler, piyasa serbestisini biricik özgürlük alanı olarak sunan yeni-sağın egemenlik kurduğu bir kanala akmakta gecikmedi. Reagan ve Thatcher'in iktidarıyla başlayan yeni-sağcı yükseliş, bilindiği gibi, kapitalizmin yayılcı genişleme eğilimindeki yeni bir "küreselleşme" evresine de ivme kazandırdı.

Özetle sosyal politikanın geleneksel ilgisi, ücretli istihdama odaklanarak işçileri koruma ve güçlendirmeye dönük önlemleri "toplumsal bütünleşme" esprisi içinde kavramaya dönüktü ve küreselleşme süreci ile bu ilginin başta ulus-devlet olmak üzere bütün unsurlarında derin bir dönüşüm gerçekleştirdi. Sözkonusu dönüşümü etraflıca tartışmak bu yazının kapsamı dışında ise de konuya ana unsurlarıyla değinmek yararlı olacaktır.

Betimleyici bir analizle bakıldığında sosyal politikanın geleneksel unsurlarında kayda değer bir dönüşümün yaşanmakta olduğu açıktır. Bu unsurların içinde temel bir öneme sahip olan ücretli istihdam; uluslararası işbölümündeki yeni eğilimler, sektörel farklılaşmalar ve işsizliğin yapısal bir karakter kazanması gibi faktörlerin sis bulutu altında kalmış, "sıklet merkezi" olma özelliğini kaybetmiş görünmektedir. Ücretli istihdamın tam-zamanlı formu gerilerken, geçici, kısmi-zamanlı, bireyselleşmiş ve alt-sözleşmelerle yürüyen biçimleri büyük bir ivme ile yaygınlaşmıştır. Öyle ki, geleneksel sosyal politikanın "sıklet merkezi" hakkında, "emek, performansı itibarıyla dağılmıştır, örgütlenmesi itibarıyla parçalanmıştır, mevcudiyeti itibarıyla farklılaşmıştır ve kolektif eylemliliği itibarıyla bölünmüştür" (Castells, *aktaran* Munck, 1999) şeklinde köşeli değerlendirmeler de ortaya konmuştur. **Kumarhane Kapitalizmi** adlı eserinde Işıklı, liberalizmin eski ve yeni formu arasındaki temel bir farklılığı tam da bu noktada tanımlamış, 19. yüzyılda kitleleri yığınlar halinde işçileştiren liberalizmin günümüzde işsizliği aynı kitesellikte ürettiğine dikkat çekmiştir.⁷

⁶ Olgun kuramsal çalışmalara örnek olarak James O'Connor, 1973; Ian Gough, 1978; Andre Gorz, 1986 verilebilir.

⁷ Bilindiği gibi "sınıf dışı" kavramıyla tanımlanan yeni işsizler/yoksullar kitlesi, son dönem sosyal araştırmaların en önemli çalışma başlıkları arasında yer almaktadır. Yeni işsizler ordusu gelişmiş kapitalist ülkeler için de temel bir sorun haline gelmiştir. 2000'lerin ilk on yılı içinde gelişmiş kapitalist toplumların aktif nüfusunun yarısını oluşturması beklenen toplumsal tabaka hakkında 'sınıf dışı' adlandırmasıyla 'tehlikeli sınıf' uyarısı yapanlar az değildir. Sadece istihdam alanından değil, işgücü piyasasından ve kamusal alandan da dışlanan yeni yoksulların/işsizlerin ırkçı-faşist eğilimlerin güçlenmesine zemin hazırlayacağı da vurgulanmaktadır. 'Sınıf dışı' terimi, burada Fransızca'da *declass*, İngilizce'de *underclass* terimlerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Ücretli istihdam üzerinde yükselen kurumsallaşmış yapı ve ilişkiler de aynı şekilde önemli sarsıntılar geçirmiştir. Bunların başında işçi sendikaları ve toplu sözleşme düzeni gelmektedir. Hyman'ın (1999) da belirttiği gibi sendikalar, son yirmi yıl boyunca statü ve önceliklerini tehdit eden birçok hükümet uygulamasına maruz kalmış, 'küçük-etkin devlet' jargonu ile kamusal alanı tahrip eden kozmopolit eğilimler yeniden dirilirken, üçlü sistem (*tripartite system*) ya tamamen ortadan kalkmış ya da önemli ölçüde işlevsizleşmiştir. İşsizliğin büyümesi ve kuralsızlaşma politikaları, ücrete endeksli toplu pazarlık kurumunu yıpratmıştır. Aynı şekilde, Koray (2000) da sözkonusu dönüşümü, işsizlik, endüstriyel istihdamın azalışı ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması gibi üç temel sorun alanı etrafında ele almış; işgücü piyasalarının bölünmesi ve çeşitlenmesi ile sendika üyeliğinde gözlenen daralmaya, toplu pazarlık ve endüstri ilişkilerinin işletme/işyeri düzeyine kaymasıyla sermayenin etkinlik alanının genişlemesine ve işçilerin işletmeye bağlılıklarını teşvik eden yeni yönetim stratejileri aracılığıyla sınıf ve sendika dayanışmasının zayıflatılmasına vurgu yapmıştır.

Buradaki betimlemeyi derinleştirmek ya da yeni unsurlarla zenginleştirmek mümkündür. Ayrıca, bu konu çerçevesinde içinde yaşadığımız dönem hakkında betimsel analizi aşan birbirine rakip açıklayıcı kuramların varlığı da bilinmektedir.⁸ Bu çalışmanın sınırları ve temel ilgisi çerçevesinde üzerinde durulacak olan temel soru, sosyal politika disiplinin öncüllerinde sessiz sedasız yaşanan dönüşüme ilişkindir. Bu dönüşüme açıklık getirmek bakımından öncelikle yeni paradigmanın temel unsurlarına değinmek gerekecektir.

⁸ Bunların içinde en etkili kuramsal analizler Düzenleme Okulunun kavramsal araçlarıyla ortaya konmuştur. Bu okulun mensuplarından Alan Lipietz'e (1997) göre 1970'lerin başlarında gelişmiş ulusal ekonomilerin kendi sınırları içinde süren "talep-yönlü" kriz yerini, üretkenlikteki hızlı düşüşle birlikte "arz-yönlü" bir krize bırakmıştır. Bu çerçevede Fordist emek ilişkilerinin iki temel özelliğine bağlı olarak iki farklı politika seti geliştirilmiştir. Fordist emek ilişkisi, bir yarıyla katı bir iş sözleşmesini diğer yarıyla da işgücünün üretim noktasındaki doğrudan kontrolünü içermektedir. Arz-yönlü politika setleri ile birlikte katılık yerini esnekliğe, doğrudan kontrol ise yerini *sorumlu özerkliğe* bırakmıştır. 'Esnek Uzmanlaşma' tezi, farklı boyut ve düzeyleri dikkate almaksızın, *liberal esneklik ile sorumlu özerklik* ya da *uzlaşıya dayalı katılımı* birlikte varolan nihai bir sözleşme gibi görmektedirler. Oysa Anglosakson çizgi, tümüyle liberal esnekliğe yönelirken, kimi ülkelerde uzlaşıya dayalı katılımın birey düzeyinde (Fransa), kimi ülkelerde büyük firmalar (Japonya), kiminde sektörel (Almanya), kiminde ise toplum (İskandinav ülkeleri) düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

Sosyal Politikada Paradigma Dönüşümü

Eğer sosyal politika çalışmalarının bağımsız bir disiplin olarak vücut bulduğu Keynesgil dönem geride kaldıysa disiplinin kendisini yeni koşullara göre yeniden tanımlaması rasyonel değil midir? Bu soruya olumsuz yanıt vermek zordur; gerçekten de sosyal politika disiplini günümüzün gözde terimiyle ifade etmek gerekirse bir 'kimlik krizi' yaşamaktadır. Ancak politika yönelimli özelliği gereği disiplinin güncelliği ihmal etmesi, bir başka ifade ile krizi görmezden gelmesi pek mümkün değildir ve nitekim Dünya Bankası'nın belirlediği bir gündemle sosyal politikanın geleneksel unsurlarında neredeyse sessiz sedasız köklü değişiklikler gerçekleşmektedir. Bu dönüşüm temel unsurlarıyla şöyle özetlenebilir:

- (i) Sosyal politika disiplinin sıklet merkezinde yer alan işçi sınıfı, yerini 'sınıf dışına' düşen yoksullara /yapısal işsizlere bırakmıştır.
- (ii) "Bağımlı çalışanların" korunması ve güçlendirilmesi şeklindeki temel sosyal politika hedefi yerini "sosyal sermayenin" geliştirilmesine bırakmıştır.
- (iii) Toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi, yerini "piyasanın rekabet ve etkinlik" stratejileriyle uyuma bırakmıştır.

Bu başlıklara sırasıyla bakılacak olursa:

(i) "*Elveda Yoksullar*": Yeni paradigmanın hedef nüfusunu işgücü piyasasına dahil ol(a)mayanlar ve bu yüzden sadece yoksulluğu değil toplumsal dışlanma gibi bir durumu da yaşayanlar oluşturmaktadır. Sosyal politika uygulamalarının "sosyal desteğe gerçekten ihtiyaç duyan muhtaç ve düşük" kesimle sınırlandırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu amaçla, sofistike istatistiksel analizler yoluyla yoksulluk ölçümleri yapılmakta, "en muhtaçları" tespit etmek bakımından ölçekler geliştirilmekte, yoksulların kendi iç farklılıklarına (yaş, cinsiyet, ırk, etnik-dini azınlık, beden engelli, göçmen vb.) duyarlı politika önerileri geliştirilmektedir. Bu yönelimin dışladığı kesim ise, ücretli istihdama konu olanlar, yani işçilerdir. İşçiler artık yeni paradigmanın sıklet merkezinde yer almamaktadır. Hatırlanacağı gibi, refah devleti eleştirisini **Elveda Proletarya** adlı çalışmasında ortaya koyan Andre Gorz'un (1986) temel savlarından biri, örgütlü işçi sınıfının sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla kapitalist düzene içerilerek devrimci özne olma özelliğini kaybettiği ve bu misyonun sistemin dışında kalan kent yoksullarına geçtiği şeklinde idi. Dünya Bankası'nın rehberliğinde son on yıldır gelişen yeni sosyal politika paradigmasına bu açıdan bakıldığında bu kez Gorzgil yaklaşımı paylaşılanların "*Elveda Yoksullar*"! başlıklı yeni bir

çalışma kaleme almaları pekala beklenebilir. Yeni paradigmanın hedef nüfus tayini, ilk bakışta güncel gerçekliğe uygun ve ahlaki gelebilir. Oysa sosyal politikanın sıklet merkezi konusu, toplumsalın ve kamusal alanın örgütleyici ilkesinin ne olacağı sorusu ile ilgilidir ve ilerde değinileceği gibi, sözü edilen dönüşüm görüldüğü kadar masum değildir.

(ii) "*Sosyal Sermaye*": Dünya Bankası tezlerinin yaman bir eleştirel takipçisi olan Ben Fine'in (2002) vurguladığı gibi, son yirmi yılın küreselleşme ile birlikte ikinci kritik kavramı "sosyal sermaye" olmuştur.⁹ 1990'ların ortalarında Dünya Bankası metinlerinde yer almaya başlayan bu kavram, fiziksel ve finansal sermaye biçimleri dışında insana dair herşeyi; Bourdieu'nun "kültürel sermayesi"nden bir zamanların "beşeri sermaye"sine kadar bildiğimiz herşeyi ve daha fazlasını kapsayan şemsiye bir kavramdır. Fine'in haklı olarak belirttiği gibi, kendisi bizatihi toplumsal bir ilişki olan sermayeyi, tarih ve toplum dışı bir alanda mutlaklaştıran özelliği ile son derece ideolojik bir kavram olan "sosyal sermaye", Dünya Bankası açısından, piyasa fetişisti yeni-liberal "Washington uzlaşması"ndan, "piyasa dostu" devlete vurgu yapan "Post-Washington uzlaşması"na geçişte kayış rolü oynamıştır. Post-Washington uzlaşmasının teorik oluşumunda önemli katkıları olan Dünya Bankası eski baş ekonomisti Stiglitz, gelişmekte olan ekonomilerde piyasa aksaklıklarının mevcut olduğunu ve bu ülkelerin piyasa aksaklıklarının üstesinden gelecek kurumlara ya sahip olmadıkları ya da bu kurumların yeterince gelişmedikleri görüşündedir. İşte "sosyal sermaye" kavramı, yeterince gelişmediği söylenen bu kurumsallıkları da içermektedir.

Bu kilit kavramın sosyal politika disiplini içindeki özgül yerine gelince... Buna göre, disiplinin politika hedefi sosyal sermayenin geliştirilmesini amaçlamalıdır; zira, disiplinin odağında yer alan yoksulluk sorunu ancak bu yolla çözülecektir. Dünya Bankası bünyesinde sosyal sermaye düzeyi ile yoksulluk düzeyi arasındaki ters ilişkiyi kanıtlayan(!) çok sayıda alan araştırılması gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Tanzanya köylerinde yapılan bir çalışmaya göre, "özgecilik, sevecenlik ve hoşgörü gibi sosyal sermaye unsurlarına sahip olan köylülerin bireysel gelirlerinin de yüksek olduğu" gözlenmiştir (*aktaran* Fine, 2002). Sadece sevecenlik ve hoşgörü değil, fakat etnik

⁹ Burada sosyal sermaye kavramı üzerine yapılan değerlendirmelerin büyük bir bölümü Fine'in (2002) çalışmasına dayanmaktadır. Fine, bu kavram aracılığıyla yeni-klasik iktisadın diğer sosyal bilim disiplinlerini büyük ölçüde sömürgeleştirdiğini belirtir. Sosyal politika gibi disiplinlerarası bir alanın bu yağmaya uğramaması pek mümkün değildir; nitekim sessiz sedasız gerçekleşen paradigma dönüşümü ile sosyal politika da yeni-klasik iktisadın açık bir sömürgesi haline gelmiştir.

ve din temelli ilişki ağlarını barındıran cemaat yapıları da "öz-yardım" (*self-help*) mekanizmalarını içinde barındıran sosyal sermaye unsurları olarak geliştirilmesi ve güçlendirilmesi önerilen yeni sosyal politika alanlarıdır. İşçilerin korunması ve güçlendirilmesiyle ya da Esin'in (1982) tanımlamasıyla çalışma yaşamındaki "öznel ve nesnel yabancılaşmayla" ilgilenen bir disiplinin, şimdi sosyal sermaye gibi analitik bir kavram olmaktan ziyade ideolojik bir 'kod' özelliğine sahip müphem bir terim eşliğinde alt-kimliklerin güçlendirilmesine yönelmesi, kuşku yok ki, çok köklü bir değişikliktir. Sosyal sermayenin geliştirilmesi sorunsalıyla yapılan çok sayıdaki sosyal politika çalışmasında, bu kopuşa vurgu yapılmıyor olması düşündürücüdür.¹⁰ Öte yandan, güçlendirilmesi önerilen sosyal sermaye unsurlarının, siyasal-yönetimsel ölçek olarak ulus-devlete değil fakat küresel süreçlerle uyum içinde olan yerelliğe ait unsurlar olduğu da vurgulanmalıdır. Dünya Bankası'nın yeniden parlattığı sosyal sermaye kavramı, ekonomi-politikteki haliyle "sermayenin sosyalleşmesi" gibi bir anlama değil, tam tersine "sosyalın sermayeleşmesi" gibi bir anlama sahiptir. Sosyal sermaye kavramının politika sonucu hakkında Fine'in yargısı nettir: "Zenginlerin payına iktidar düşerken, yoksulların payına da sosyal sermaye düşmektedir".

(iii) *Toplumsal uyumdan piyasa uyumuna*: Geleneksel sosyal politika yaklaşımının toplumsal bütünleşme ve uyum gibi en tartışmalı boyutunu oluşturan politika-yönelimi de köklü bir şekilde değişmiştir. Yeni yaklaşım gereği, sosyal politika, rekabetçi piyasanın kimi olumsuz sonuçlarıyla mücadele etme sınırlarına çekilerek, dolaylı yoldan piyasanın rekabet ve etkinlik stratejileri ile uyumu esas alan bir politika yönelimi ile donatılmıştır. Yeni-klasik ortodoksinin temel önkabul ve önermeleri, başka birçok sosyal bilim disiplini gibi sosyal politika tarafından da içselleştirilmiş durumdadır. Kalın çizgileri ile yeni-klasik ortodoksiden devralınan önkabuller şöyle özetlenebilir: Küresel ölçekte, hareketli rekabet üstünlükleri ilkesine göre işleyen açık ve rekabetçi bir piyasanın varlığı, kaynakların etkin tahsisi ve kalkınmanın önkoşuludur. Buna göre piyasa, sıfır toplam oyunu ile işleyen ve içinde çıkarlarını azamileştirmek doğrultusunda rasyonel tercihler yapan aktörlerin yer aldığı bir fırsatlar alanıdır. Bu kabuller temelinde sosyal politika disiplini, nüfusun piyasa fırsatlarından yararlanamayan kesimlerini yeniden piyasa ortamına kazandırmak şeklinde bir politika hedefiyle donatıl-

¹⁰ Köklü kopuşun sessizce kabullenilmesinin çok farklı nedenleri olabilir. Ancak metodolojik açıdan bakıldığında sosyal politika literatürü içinde genel teorik düzlemi ihmal ederek mikro ölçekte son derece ayrıntılı teknik uzmanlık ürünü çalışmaların yaygınlığı düşünüldüğünde, "ağaçlara bakmaktan ormanı görememe" halinin burada da geçerli olduğu söylenebilir.

mıştır. Sıklet merkezine piyasa dışına düşmüş nüfus kesimlerini alan yeni sosyal politika paradigması, sosyal korumaya en fazla ihtiyaç duyan bu grupların "sosyal sermayelerini", onları yeniden piyasa aktörleri haline getirmek amacıyla geliştirmeyi hedeflemektedir.

Yeni paradigmanın piyasa uyumunu derinleştirdiği bir diğer alan da "insan kaynakları yönetimi" başlığı ile popülerleşen alandır. İlkinden farklı olarak bu alan doğrudan doğruya çalışma ilişkilerine odaklanmaktadır. Disiplinin geleneksel yapısı içinde bu alan, emeğin üretim ve yeniden üretim süreci üzerinde, sermayenin denetim gücünün sınırlandırılması ve/veya yeniden topluma kazandırılması şeklindeki bir sorunsala sahipti (Esin, 1981). Geleneksel olarak bu sorunsalın merkezi temaları içinde sendikacılık hareketi, toplu pazarlık sistemi ve endüstriyel demokrasi gibi başlıklar yer almaktaydı. "İnsan kaynakları yönetimi" başlığı ile sosyal politika disiplini, işçinin işverene tabiliğini sorunsallaştıran bir yaklaşımdan, firmaların karlılık ve rekabet üstünlüklerini arttırıcı yönetsel stratejileri esas alan bir yaklaşıma kaymış bulunmaktadır.¹¹ Görüldüğü gibi, yeni paradigma ile sosyal politika disiplini, toplumu, rekabetçi piyasanın bir uzantısı ve hatta bir uzvu gibi yönetme amacının temel araçlarından biri durumuna getirilmek istenmektedir. Bu durumu, disiplinin Keynes sonrası koşullara uyum sağlaması şeklinde değerlendirerek normalleştirmek mümkün müdür? Bu soru kritiktir; zira sosyal politika tarihi, bu disiplinin, toplumu piyasalaştıran eğilimlerle çatışarak oluştuğunu bize göstermektedir.¹² Sözkonusu olan sosyal politika olunca ve bu disiplinin felsefi ve teorik temelleri düşünülünce, ortada tam anlamıyla bir kan uyuşmazlığı söz konusudur. Dolayısıyla, yeni-klasik ortodoksinin önkabulleri ile çalışan bir sosyal politika disiplini, -analojiyi sürdürürsek- kan grubu artık tamamıyla değişmiş bir disiplin anlamına gelecektir. Bu çalışmada sıfatın (*sosyal*) suretten (*sosyalin formu*) kopması şeklinde adlandırılan bu kan değişimini deşifre etmek bakımından, sosyal politika disiplinin kurucu yaklaşımlarına daha yakından bakmak gerekecektir.

¹¹ Bu tespiti örnek olması bakımından **Sendikasız Endüstri İlişkileri** başlıklı bir çalışmadan şu satırlara bakılabilir: "İnsan Kaynakları Yönetimi, işçileri motive etmek, onları işletmeleriyle bütünleştirmek, işe yerleştirmelere ve çalışma kurallarında esnekliği sağlamak suretiyle verimliliği ve karları maksimize etmek amacıyla tasarlanmıştır... Yaklaşım sendikadan uzak durma stratejisinin bir parçası olarak, sendikasız sektörden kaynaklanıyor olmakla birlikte, sendikasız ve sendikalı çalışanlar açısından daha cazip hale gelmektedir" (Şenkal, 1999: 110).

¹² Bu tema için bkz. Pars Esin, 1982.

Sosyal Politika Neden Sosyal(di)?

Disiplinin kurucu yaklaşımlarına şu soru ışığında bakılabilir: Sosyal politikanın sosyal niteliğini belirleyen nedir?¹³ Öncelikle belirtmek gerekir ki, sosyal politika disiplininde "sosyal" kavramı, sosyolojik bir niteleme değildir; yani, insan topluluklarına yönelik belli bir politika setini niteleyen bir terim değildir. Sosyal kavramı, siyasal-hukuksal bir nitelemedir ve toplumsal alanın kuruluş ve işleyişine yönelik belli esaslara işaret eder. İşaret ettiği yerde, toplumun bireyci ontolojiye dayalı sözleşmecî kuruluşunu esas alan liberalizmin karşıtı bir pozisyon sözkonusudur. Bu pozisyonun iki temel önkabülünden söz edilebilir: İlk olarak, kapitalizm ve demokrasi ya da T.H. Marshall'ın terminolojisiyle kapitalizm ve yurttaşlık iki zıt ve çelişkili sistemdir. İkinci olarak, kapitalizm (piyasa ekonomisi) kör bir güçtür; piyasanın kendinde düzenleyici mekanizmaları toplum üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir ve piyasanın toplumu yerinden edici etkilerine karşı toplumu koruyucu düzenlemelere gerek vardır. Uzlaşmaz çelişkinin nasıl ele alınacağı ve toplumu koruyucu ve bütünleştirici düzenlemelerin hangi çapta ve hangi yolla sağlanacağı soruları, sosyal politika disiplini içindeki yaklaşım farklılıklarına kaynaklık eden temel sorular olmuştur. Her iki önkabule zemin teşkil eden ortak payda ise toplumsal eşitlik sorunudur.

"İnsanlığı toplumsal eşitliğe götüren modern güç nedir?" T.H. Marshall (2000) bu soruyu, Alfred Marshall adına 1949'da Cambridge'de düzenlenen konferanstaki ünlü konuşmasında ortaya atmıştı.¹⁴ Disiplinin temel aldığı özne ontolojisine işaret eden bu soruya, T. H. Marshall'ın verdiği yanıt, "modern yurttaşlık kurumu" şeklinde olmuştur. Buna göre, tarihsel serüvenine 18. yüzyılda şekillenen medeni haklarla (ki, kendi çıkarını gözeten bağımsız özneler arasında sözleşmeye dayalı bir toplum modelini varsayan medeni haklar piyasa ekonomisinin vazgeçilmez bir ögesidir) başlayan yurttaşlık kurumu, 19. yüzyılda siyasal haklar ve nihayet 20. yüzyılda sosyal haklarla modern veçhesine kavuşmuştur. Marshall'a göre yurttaşlık ku-

¹³ Bu soruya Talas'ın sosyal güvenlik üzerine kaleme aldığı şu satırlar ilham vermiştir: "Devlet ulusal bir servet olan işgücünün ezilmesine ilgisiz kalamayacağını anladıktan sonra, sosyal sigortaları ... bazı istisnalar dışında bütün işgücü için zorunlu (kılmıştır) . Esasen sosyal sigortaların sosyal niteliğini belirleyen, bu zorunluluk ilkesi ile işveren ve devletin finansmana katılmasıdır" (Talas, 1997: 404)

¹⁴ T.H. Marshall (2000) aynı konuşmasında başka sorular da sorar. "Medeni haklara dayanan eşitlik (resmi yurttaşlık hakları) sınıfsal eşitsizliklerle uyuyor mu?"; Marshall'ın buna yanıtı, evettir; zira, medeni haklara dayalı eşitlik toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştırıcı bir işlev görür. "Toplumsal eşitlik ilkesi serbest piyasa kurallarını ihlal etmeden sağlanabilir mi?"; buna olumsuz yanıt verir; zira, toplumsal eşitlik ilkesi, kişinin işgücü piyasasındaki konumundan bağımsız olarak edinebileceği belli bir yaşam standardını öngerektirir.

rumunun siyasal ve sosyal haklar boyutu, medeni haklardan farklı olarak, kapitalizme potansiyel bir tehdit oluşturur; zira, sosyal bölüşüm üzerinde basınç uygulayan modern yurttaşlık kurumu, aynı topraklarda paralel bir gelişim seyri izlemiş olsa da kapitalizme zıt bir sistemdir.

Modern yurttaşlık kurumu içinde mutlak bir hak olarak varolan sosyal hakların anlamına gelince... Marshall ilk olarak, sözleşmeye dayalı toplum anlayışının yerini, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahip statü konumlarının almasından söz eder. İkincisi, piyasa ücretinin yerini sosyal adalet standardının almasıdır. Üçüncüsü de, serbest pazarlık ilkesinin yerini haklar bildirisinin almasıdır. Görüldüğü gibi, yurttaşlık kurumunun üzerinde yükseldiği *haklar* nosyonu, ancak serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale ettiği ölçüde *sosyal* nitelmesi kazanmaktadır. Bu noktayı vurgulamak bakımından Marshall'ın 1834 tarihli Yeni İngiliz Yoksul Yasası¹⁵ hakkındaki değerlendirmesine yer vermek açıklayıcı olacaktır. Marshall'a (2000: 33) göre, liberal tahayyüllere uygun olarak hazırlanan bu yasa "yoksulların taleplerini yurttaşlık hakları gibi değil, yurttaşlık statüsü sona ermiş insanların talepleri gibi değerlendirmiştir". Liberalizmin 19. yüzyıl versiyonu hakkında yapılan bu tespit, günümüzdeki yeni versiyonu için de aynen geçerlidir ve Dünya Bankası'nın sponsorluğunda gerçekleşen "yoksullukla mücadele" programlarının da özünü oluşturmaktadır. Bir hizmetin hak statüsünde genelleşmesi ile (statüde eşitlik) "ona gerçekten muhtaç olanlara" sunulması arasındaki fark, esasında sosyal politika ile diğer koruyucu politikalar (hayırseverlik, klentalizm, paternalizm gibi) arasındaki farktır.¹⁶ Bu aynı zamanda, mülksüzleri *yurttaş* olarak kavramakla, yardım bağımlısı bir *düşkün* olarak kavramak arasındaki farkı da gösterir. Özetle, hukuksal içeriği ile sosyal politikanın *sosyal* niteliği, serbest piyasa kurallarına ve sözleşmecî toplum anlayışına ket vurulduğu noktada başlar. Bu nokta, SAY Kanunu olarak da bilinen ve kapitalizmi tümüyle kendi kendini düzenleyen doğal bir sistem olarak gören yaklaşımın reddedildiği noktadır. Bunun tersi de doğrudur; toplum piyasanın bir uzantısı olarak örgütlenmeye başladığında, sosyal politikanın sosyal niteliği de ortadan kalkmaya başlar.

¹⁵ İngiliz Yoksul Yasaları üzerine derinlemesine bir inceleme için Onur Kovancı'nın bu sayıdaki çalışmasına bakılabilir.

¹⁶ Bu ayrımın eğitimin özelleştirilmesi programının eleştirisi çerçevesinde ortaya konduğu bir çalışma için bkz. Alpaslan Işıklı, 2002b. Bu çalışmasında Işıklı, parası olmayanlara burs verilmek suretiyle paralı eğitimin meşrulaştırılması karşısında eğitimin bir hak olması ile hizmet talep edildiğinde devreye giren bir uygulama olması arasındaki derin farka işaret etmiştir.

Bu noktada bir parantez açmaya ihtiyaç var. Zira, sosyal politikanın sosyal niteliğinin bireyci ontolojiye dayalı liberal toplum tasarımlarıyla karşılık içinde tanımlanmış olması ile yurttaşlık kurumu vurgusunun tezatlık oluşturup oluşturmadığı konusuna açıklık getirmek gerekmektedir. Sosyal politika ve refah devleti konusundaki yaygın görüşler düşünüldüğünde bu parantezin açılması bir zorunluluktur. Bilindiği gibi, sosyal refah politikalarını, liberalizm (genel oy hakkı) ve sosyalizmin (sosyal güvenlik) bir tür sentezi gibi gören (karma ekonomi- karma sistem), refah devletini ise piyasa ekonomisi, parlamenter çoğulcu sistem ve sosyal devlet unsurlarının bir bileşeni şeklinde tanımlayan yaklaşımlar bir hayli yaygındır.¹⁷ Refah devletin kapitalizm ve demokrasi (yurttaşlık) arasındaki uzlaşmanın üzerinde yükseldiği ne kadar doğruysa, yeni-sağcı akımla açıkça görüldüğü üzere, bu uzlaşmanın zıt ve çelişkili unsurlar arasındaki bir uzlaşma olduğu da o kadar doğrudur. Geleneksel sosyal politikanın toplumsal bütünleşme yönündeki politika yönelimi ve bu çerçevede benimsediği "toplumsal uzlaşma, barış, denge" gibi kavramlar, toplumsal formasyonun çelişik ve çatışmacı bir karaktere sahip olduğu şeklindeki bir kabulün ürünüdür. "Keynesgil uzlaşma", sosyal güvenlik ile iktisadi büyüme, toplumsal eşitlik ile iktisadi etkinlik arasındaki bir uzlaşıydı; ancak bu, kendi içinde zıtlıkları barındıran çelişkili bir uzlaşıydı ve başka birçok etkenin yanısıra küresel ücret rekabetinin baskısıyla da dağıldı (Esping-Anderson, 1998). Aynı şekilde T. H. Marshall'ın sözünü ettiği modern yurttaşlık kurumu, sadece bireyci ontolojiye dayanan medeni haklar nosyonu üzerinde yükseliyor değildi; bunun yanısıra, kolektifleri esas alan siyasal ve sosyal haklar dizgesini de içinde barındırıyor ve bu haliyle çelişkili bir karakter taşıyordu. Özetle, sosyal politika tarihini, ulus olarak tahayyül edilen toplumun, bireyci ontolojiye dayalı sözleşmecî inşası ile kolektif inşası arasındaki çelişki ve çatışmaların tarihi şeklinde okumak da mümkündür.¹⁸

¹⁷ Örnek için bkz. Meryem Koray, 2000.

¹⁸ Bu okuma biçimine Esin'in (1982) **İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika** başlıklı çalışması örnek olarak gösterilebilir. Polanyi'nin yeniden keşfi ile uluslararası literatürde sıkça tartışılmaya başlanan ekonomi-toplum ilişkisi hakkında yirmi yıl önce kaleme aldığı çalışmasında Esin; sosyal politikanın ekonomik ilişkilerle değil fakat bu ilişkilerin yaşamın diğer alanlarında ne ölçüde egemen olacağıyla ilgilendiğini; bu ilginin, siyasal otorite ve kamu örgütlenmesine işaret ettiğini; kamu örgütlenmesinin, toplumu piyasanın bir uzantısı olarak yönetmek amacını güden rekabetçi piyasa ekonomisine ket vurduğunu; sosyal politika uygulamalarının bu noktada önemli bir rol oynayarak kapitalizme rağmen demokrasinin gelişmesine ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesine büyük katkı sağladığını belirtmiştir.

Sosyal nitelemesinin siyasal içeriğine gelince... Bu boyut, kamusal alan ve kamu hizmetinin örgütlenmesi ile sınırlı olarak tartışılacaktır. Bilindiği gibi, kapitalizmin doğduğu ve geliştiği topraklarda, 19.yüzyılın ortalarından itibaren devletin etkinlik alanı özel teşebbüs ve piyasa aleyhine sürekli olarak genişlemiş, bu süreçte sosyal politika unsurları özel bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden, sosyal politika uygulamaları, aynı zamanda, ulus-inşası projesi olarak da değerlendirilmiştir (Esping-Anderson, 1998). Bu süreçte, şehir kulübü formundaki "burjuva kamusalının", modern yurttaşlık kurumu temelindeki (statü eşitliğine dayalı) bir kamusalığa dönüşümü de eşlik etmiştir. 20. yüzyılın son çeyreğinde ise süreç radikal bir şekilde tersine dönmüştür; artık piyasanın etkinlik alanının ulus-devlet ve kamusal alan aleyhine sürekli genişlediğine tanıklık ediyoruz. Bu çalışmanın sorunsalları çerçevesinde, yaşanan sürecin ne anlama geldiğini ortaya koymak, kamu hizmeti ve kamusal alanın örgütlenmesi bakımından sosyal politikanın *sosyal* niteliğinin ne anlama geldiğini ortaya koymayı gerektirmektedir. **Refah Rejimleri** adlı çalışmasıyla çağdaş sosyal politika literatürünü derinden etkileyen Esping-Anderson, refah hizmetlerinin temel özelliğini "meta-dışına" çıkartılmış hizmetler olmasıyla tanımlar. Bu analize göre, hizmetin meta-dışına çıkartılma biçim ve derecesi, refah rejimleri konusundaki farklı tiplere de kaynaklık etmektedir. Hizmetin, "meta-dışı" bir hizmet olarak örgütlenmesi ve sunulması, sözkonusu hizmetin bir hak olmasıyla yakından ilgilidir. Bir hizmete kamusal niteliğini veren, onun sermaye rasyonelinin (kar-zarar muhasebesi ve etkinlik oranı) dışına çıkartılmış bir hizmet olmasıdır. Bu anlamda, kamu alanı da, ortaklaşa sahip olunan ve özel sahipliğin tersine açık piyasada alınıp-satılmayan şeyleri ifade eder.¹⁹ Esping-Anderson'ın, kökenleri Polanyi'ye uzanan bu analizi, kamu hizmeti bakımından sosyal politikanın *sosyal* niteliğine de ışık tutmaktadır. Politikanın sosyal niteliği, saf meta statüsünün dışına çıkartılmış etkinlik alanlarıyla, kısaca "meta-dışılıkla" ilgilidir.

O halde, sosyal nitelemesinin siyasal-hukuksal içeriği, *hak* kavramı ve *metasızlaşmış* alanların varlığı ile özetlenebilir. Bu açıdan bakıldığında, 'sosyal politika disiplini yeni-klasik ortodoksinin önkabulleri ile çalışan bir disiplin olabilir mi?' sorusu, son derece meşru olacaktır. Soruyu Polanyi'nin terimleriyle tekrarlayacak olursak; sosyal politika disiplini, toplumun piyasaya yedirilmesini (embedded) amaçlayan bir stratejisinin parçası ol-

¹⁹ Kamu alanların, tanımı gereği piyasa dışı olduğu yönündeki görüşün idare hukuku açısından derinliğine irdelenerek geliştirildiği bir çalışma için bkz. Onur Karahanoğulları, 2002.

duğu ölçüde, *sosyal* nitelemesi anlam kaybına uğramış olmayacak mıdır? Bu durum, disiplinin sıklet merkezinde, amaçlarında ve politika yönelimlerinde yaşanan kaymaların betimlenmesiyle yetinerek, değişen koşullara uyum sağlama adına normalleştirilebilir mi?

Piyasa-dostu sosyal politika çalışmalarının gündeminde bu ve benzeri soruların bulunmadığını biliyoruz. Hatta, bu ve benzeri soruların büyük bir öfkeyle karşılandığı ve soru sahiplerinin, acil yardım bekleyen yoksul insanların sorunlarına duyarsız kalınmakla damgalandığını biliyoruz.²⁰ Şunu da biliyoruz ki, acil çözümler ile makro ölçekli teorik çalışmalar arasında bir karşıtlık konması aslında masum değildir. Bu tutumun, Dünya Bankası kulvarında gerçekleşen "acilci" sosyal politika çalışmalarının gerçek niteliğini gizlemeye hizmet ettiği söylenebilir. Zira, Dünya Bankası mikro ölçekte "yoksullukla mücadele" için start verirken, makro ölçekte yoksulluğun yönetilmesi stratejisini sürdürmektedir.²¹ Bu durum, Dünya Bankası'nın stratejilerinin uygulandığı coğrafyayla sınırlı da değildir.

Toplumun piyasaya yedirilme stratejisi ya da toplumu mikro-ekonomik rasyonelin (firmanın) rekabet üstünlüğü ve kar önceliğine göre örgütleme stratejisi, küresel sermayenin genelleşmiş stratejisi olarak dünyamıza damgasını vurmaktadır. Avrupa Birliđi de bu yöndeki düzenlemelerle yeniden şekillenmektedir. Avrupa Birliđi düzeyinde yeni sosyal politika unsurlarının oluşumunu irdeleyen bir çalışmada²², yeni paradigmanın "aktif işgücü piyasası yerine istihdam politikaları üzerinde yükseldiği", istihdam politikalarında "işsizlik çeken gençler, kadınlar ve uzun süreli işsizlere özel bir önem verildiği", çözümün "bireysel haklarda değil yapısal müdahalelerde görüldüğü", ve "bu politika setinin büyüme, üretkenlik ve rekabet hedefleri ile uyumu öngördüğü", yönetim yapısı olarak da "gönüllülük temelinde ilişki ağına dayalı yönetim modelinin" önerildiği belirtilmektedir. Görüldüğü gibi, Avrupa Birliđi bünyesinde benimsenen yeni sosyal politika paradigması, sıklet merkezini ücretli istihdamdan (aktif işgücü piyasası) yapısal işsizlere/yoksullara kaydırmış, çözümü "bireysel haklar"

²⁰ Profesör Korkut Boratav, "yoksullukla mücadele" stratejileri araştırma sonuçlarının değerlendirildiği bir uluslararası toplantıda, sunu sahiplerine yoksulluğun nedenleri konusuna, Dünya Bankası ve IMF politikalarına neden değinmediklerini sorduğunda karşılaştığı öfke selini bir sohbeti sırasında aktarmıştı. Sunu sahipleri, makro çözümler ve genel değerlendirmelerle oyalanmak yerine acil çözüm bekleyen mağdur insanlara yardım elini uzatmanın önemi üzerine nutuklar atmışlar.

²¹ Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele programlarının eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Filiz Zabçı, 2002.

²² Bkz. Erika Szysczak, 2001.

diye küçümsenen "modern yurttaşlık kurumu" içinde değil "yapısal" ad-dedilen müdahalelerde görmüş ve öngörülen çözümün ekonominin "büyüme, üretkenlik ve rekabet" ilkeleri ile uyumunu esas almıştır. Sosyal politikanın sıklet merkezinde neyin yer alacağı, toplumun hangi ilkeler temelinde örgütleneceğini de şekillendirdiği için, yeni paradigmanın toplumun örgütlenme ve yönetim modeli olarak yönetişimden söz etmesi, kendi içinde tutarlı görülmelidir.

Ne var ki, bu yazıda gösterilmeye çalışıldığı gibi, toplumu piyasa önceliklerine göre düzenlemeye dönük bu politika unsurlarının başına "sosyal" nitelemesinin yerleştirilmesi, açık bir çelişkidir. Bu çelişki, "sosyal" teriminin sadece sosyolojik bir anlama sahip olduğu ve asla siyasal-hukuksal içeriğiyle kullanılmadığı belirtilmek suretiyle belki giderilebilir. Aksi takdirde, piyasa-dostu sosyal politika çalışmaları, taşıdıkları surete uygun olarak ancak *anti-sosyal politika* şeklindeki bir sıfatı hak edecektir.

Kaynaklar

BRIGGS, Asa (2000) "The Welfare State in Historical Perspective", **The Welfare State Reader** içinde (Ed. by C. Pierson & F. G. Castles), Cambridge: Polity Press, (18-31).

ÇUBUK, Ali (1979) **Sosyal Politika**, Ankara: A.İ.T.İ.A. Yayınları, No.123.

ESİN, Pars (1982) **İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika**, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, No.52.

ESPING-ANDERSON, Gosta. (1990) **Three Worlds of Welfare Regimes**, Oxford: Polity Press.

FINE, Ben. (2002) "It Ain't Social, It Ain't Capital and It Ain't Africa", **Studia Africana**, No. 13, (18-33).

GORZ, Andre (1986) **Elveda Proleterya**, İstanbul:Afa.

GOUGH, Ian (1979) **The Political Economy of the Welfare State**, London:McMillan.

İŞIKLI, Alpaslan (2002a) **Dünya Bankası'nın Laik İmparatorluğunda Kumarhane Kapitalizmi**, İstanbul: Otopsi Yayınları.

İŞIKLI, Alpaslan (2002b) "Yüksek Öğrenimin Özelleştirilmesi" **Mülkiye**, Mayıs-Haziran, cilt:XXVI, sayı:234.

- KARAHANOGULLARI, Onur (2002) **Kamu Hizmeti: Kavram ve Hukuksal Rejim**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- KORAY, Meryem (2000) **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- LIPIETZ, Alain (1997) "The post-Fordist world: labour relations, international hierarchy, and global ecology", **Review of International Political Economy**, 4:1 Spring, (1-41).
- MARSHALL, T.H. ve T. Bottomore (2000) **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, (Derleme çeviri: Ayhan Kaya), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- MUNCK, R. (1999) "Labour Dilemmas and Labour Future", **Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order**, içinde (Ed. by: R. Munck & P. Waterman), London: MacMillan. (3-23).
- OFFE, Claus (2000) "Some Contradictions of the Modern Welfare State", **The Welfare State Reader içinde** (Ed. by C. Pierson & F. G. Castles), Cambridge: Politiy Press, (67-76).
- OFFE, Claus & J. Keane (1984) **Contradictions of the Welfare State**, Cambridge: The MIT Press.
- SZYSZCZAK, Erika (2001) "The New Paradigm For Social Policy: A Virtuous Circle?", **Common Market Law Review** No.38 (1125-1170).
- TALAS, Cahit. (1997) **Toplumsal Ekonomi**, Ankara: İmge Yayınları.
- TALAS, Cahit (1981) **Toplumsal Politikaya Giriş**, Ankara: S Yayınları.
- TALAS, Cahit (1955) **İçtimai İktisat Dersleri**, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, No.46-28.
- HYMAN, Richard (1999) "Five Alternative Scenarios for West European Unionism" **Labour Worldwide in the Era of Globalization**, içinde (Ed by: R. Munck ve P. Waterman), London: MacMillan, (121-130).
- SZYSZCZAK, Erika (2001) "The New Paradigm For Social Policy: A Virtuous Circle?", **Common Market Law Review** 38: 1125-1170.
- ŞENKAL, Abdülkadir. (1999) **Sendikasıız Endüstri İlişkileri**, Ankara: Kamu-İş Yayını.
- ZABCI, Filiz. (2002) " Sosyal riski azaltma projesi: Yoksulluğu azaltmak mı, zengini yoksuldan korumak mı?" **A.Ü. SBF-GETA Tartışma Metinleri**, No. 51, Kasım.